

CONVERSA

CONRAD MUNTADA

SASTRE, PINTOR I
ACTOR AMATEUR QUE
S'HA CONVERTIT EN
UNA INSTITUCIÓ
DE TREMP

PRIMERS RELLEUS

DOLORS MILLAT

ENTITAT

FONDACIÓ
PRIVADA MUSÈU
ETNOLÒGIC D'ERA
VAL D'ARAN

ENTREVISTA

CARME BADILLO

RETRAT DE FAMÍLIA

ELS CALBETÒ,
DE VIELHA

PERFILS

LUISA MAVILLA

PATRIMONI

ARQUEOLOGIA
TOCANT EL CEL

ARNES I
ABELLERS

ELS PUPINS DE
LA VAL D'ARAN

LITOGRAFIES E
DIBOISHI D'ARAN

LES DISCOTEQUES
DEL PALLARS

HORTS,
CONSERVES
I SAMFAINA

A PEU

EL PIC DEL PESSÓ

DOSSIER

MAQUIS

I POSTGUERRA

26 PÀGINES DEDICADES
A PARLAR D'UN TEMPS
FOSCOS, DE LA REPRESSIÓ
DELS PRIMERS ANYS
DEL FRANQUISME,
DELS INTENTS PER
ALLIBER-SE'N I DELS
EFECTES DE LA
SEGONA GUERRA
MUNDIAL SOBRE
EL NOSTRE
PIRINEU

PVP 12€

Terra Viva

La veu dels Pirineus

"Tornar a fer les coses
com es feien abans"

Diputació de Lleida

La força dels municipis

DIRECCIÓ >

Guillem Lluç Torres
guillem@grupgavarres.cat

COORDINACIÓ DE CONTINGUTS >

Lia Pou
garonanogueres@grupgavarres.cat

REDACCIÓ >

Telèfon 972 46 29 29
garonanogueres@grupgavarres.cat

COL·LABORACIONS >

Claudio Aventín-Boya
Meritxell Bellera Francès
Josep Calvet
Núria Castells
Arcadi Castillo
Jordi Castilló Carretero
Josep Clara
Carme Escales
Sisco Farràs
Lorena Farràs Pérez
Manel Figuera
Laura Fuses Navarra
Tomàs Garcia Espot
Ermengol Gassiot
Anna Gelí
Miquel Gordó Pérez
Roger Gras
Xavi Gutiérrez Riu
Rosendo Manrique Manrique
Gorka Martínez
Dolors Millat
Jordi Però Enjaume
Àngel del Pozo
Gerard Raimat
Lara Ribas
Noemí Riudor García
Ignasi Ros Fontana
Pau Rovira
Eva Serra Méndez
Felipe Valladares

EDICIÓ DE TEXTOS >

Sara Borrell

IMPRESSIÓ > Rotimpres

DISTRIBUCIÓ >

Grup Gavarres (972 46 29 29)
gestió@grupgavarres.cat

ISSN > 2696-8479

eg

EDITORIAL GAVARRÉS

Germà Agustí, 1
17244 Cassà de la Selva
Telèfon 972 46 29 29
www.grupgavarres.cat

DIRECCIÓ EDITORIAL >

Àngel Madrià
angel@grupgavarres.cat

COORDINACIÓ DE PROJECTES >

Dolors Roset
dolors@grupgavarres.cat

DIRECCIÓ D'ART I MAQUETACIÓ >

Jon Gieré
Mònica Sala Ametller
garonanogueres@grupgavarres.cat

COMUNICACIÓ >

Lia Pou
comunicacio@grupgavarres.cat

ADMINISTRACIÓ >

gestio@grupgavarres.cat

SUBSCRIPCIONS >

subscripcions@grupgavarres.cat

ALTRES PUBLICACIONS >

gavarres@grupgavarres.cat
garrotxes@grupgavarres.cat
alberes@grupgavarres.cat
cadipetraforca@grupgavarres.cat

PUBLICACIÓ ASSOCIADA A >

appec
editors de revistes i digitals

FOTO DE PORTADA
REALITZADA AMB
MATERIAL CEDIT PER
L'ECOMUSEU D'ESTERRI
D'ÀNEU. AUTOR: FELIPE
VALLADARES.

SUMARI

4-5 PRIMERS RELLEUS

A batec del riu

DOLORS MILLAT (TEXT) // ÀNGEL DEL POZO (IL·LUSTRACIÓ)

6-10 ACTUALITAT

ENTITAT / ENTREVISTA / REPORTATGE / PUBLICACIONS

12-16 CONVERSA

Conrad Muntada

GUILLEM LLUCH TORRES (TEXT) // JORDI PERÓ ENJAUME (FOTOGRAFIA)

18-21 RETRAT DE FAMÍLIA

Els Calbetò de Vielha

CLAUDIO AVENTÍN-BOYA (TEXT) // GORKA MARTÍNEZ (FOTOGRAFIA)

22-23 PERFILS

Luisa Mavilla

NÚRIA CASTELLS (TEXT I FOTOGRAFIA)

25-52 DOSSIER

Maquis i postguerra

GUILLEM LLUCH TORRES (COORDINACIÓ)

54-65 PATRIMONI

ARQUEOLOGIA / ETNOLOGIA / HISTÒRIA
HISTÒRIA DE L'ART / CULTURA POPULAR / GASTRONOMIA

66-67 A PEU

El pic del Pessó

MANEL FIGUERA (TEXT I FOTOGRAFIA)

Gorra i pistola del temps de
la Guerra Civil i dels maquis.
FOTO: Felipe Valladares.

conversa

AMB UNA INSTITUCIÓ TREMPOLINA > CONRAD MUNTADA CODÓ VA NÉIXER A SENTERADA L'ANY 1930, TOT I QUE DE BEN PETIT ES VA ESTABLIR A TREMP. SASTRE I MODISTA DE PROFESSION, HA ESTAT SEMPRE UN HOME AMB INQUIETUDS EN ÀMBITS MOLT DIVERSOS I AMB UNS DOTS ARTÍSTICS INNEGABLES. HA EXCEL·LIT EN LA PINTURA I S'HA DEDICAT MOLTS ANYS AL TEATRE AMATEUR. AMB UN CARÀCTER EXTRAVERTIT I EMPRENEDOR, S'HA CONVERTIT EN UN DELS ACTIVISTES CULTURALS MÉS DESTACATS DE LES ÚLTIMES DÈCADES A TREMP I HA ESDEVINGUT UNA INSTITUCIÓ DE LA CIUTAT.

GUILLEM LLUCH TORRES > TEXT
JORDI PERÓ ENJAUME > FOTOGRAFIA

Conrad Muntada

Conrad Muntada té tantes vivències i anècdotes per explicar que ens veiem 'obligats' a fer l'entrevista en tres sessions i a deixar al calaix, per qüestions d'espai, moltes de les coses que ens relata. Als seus 93 anys continua sortint cada matí a comprar el diari i estrany és el dia que no se'l veu fent el cafè en algun dels seus bars habituals o parant la fresca en un banc del passeig. De conversa no li'n falta i poques són les persones de Tremp a qui no obsequia amb una de les seves bromes o ocurrencies quan la veu.

—Quins records en teniu, dels anys a Senterada?

—«Érem de casa Pegaire, que n'hi deien així perquè eren fabricants de pega. Estava al costat del riu Bossia i amb l'aiguat de l'any 1937 es va inundar. Era de nit, el pare ens va despertar i ens va dir que havíem de marxar, perquè entrava l'aigua a casa. Va ser un aiguat molt fort, i durant almenys deu o quinze dies va estar baixant aigua: ara veies que pas-

sava un *tocino*, ara un tros de pont que s'havia trencat... El pare era sastre i tenia la sastreria a la mateixa casa, i quan va arribar l'aiguat li va fer malbé moltes coses, igual que la carnisseria que tenia padrí. Amb la mare, que era modista, van decidir marxar cap a Tremp, ja que ella n'era filla, i obrir-hi una nova sastreria.»

—I amb qui va quedar, quan van marxar els pares?

—«Amb la padrina, que em va fer de mare i va tenir una gran influència en mi. Havia nascut a Hortonedà l'any 1880 i havia baixat a treballar a Barcelona, en una casa on hi havia quatre noies i un majordom, és a dir, que era una casa fora de sèrie. Padrina va tornar sent una dona educada d'una manera molt diferent del que hi havia aquí dalt, i a mi em va inculcar molt el seu caràcter. Dels anys a Senterada, recordo que els diumenges anava d'escolà a fer missa als tres o quatre pobles del municipi, Naens, Burguet, Cérvoles... Resulta que un

GUILLEM LLUCH TORRES. Barcelona, 1986. Periodista
JORDI PERÓ ENJAUME. Tremp, 1967. Fotògraf

dia vam anar a Cérvoles i ens vam trobar que a la porta de l'església hi havia una cagada de categoria. Vam entrar tots i, durant la prèdica, el capellà va dir: 'Cal que siguem molt més educats, perquè a la porta de l'església hi ha una cagada d'algú, i ha de ser de *mujera* (dona), perquè a prop de la cagarrina hi havia la pixarrina'. És a dir, que era un home de categoria, que trobava una merda al mig del carrer i sabia dir si era d'home o de dona [riu].»

—Com recordeu els anys de la guerra?

—«Recordo que al poble deien que pujaven a cremar les esglésies, i aquí van decidir avançar-se i cremar ells els sants i les imatges, per evitar que acabessin cremant l'església. A mi em van carregar la figura d'un sant, sant *Domingo*, per portar-lo cap a la foguera que hi havia davant del col·legi, però, quan padrina ho va veure, me'l va agafar i el va embolicar en un sac. Resulta que quan va arribar l'aiguat es va endur mitja era

de casa i va aparèixer el sac amb el sant, que havia estat amagat justament a la part de pallar que no es va endur l'aigua. Una vegada, padrí també es va enfrontar al 'Cid', que era el desgraciat més gran que hi havia a la província de Lleida, que havia vingut a buscar el capellà per afusellar-lo. Padrí va anar on el tenien, on hi havia dos sequaços del 'Cid', va agafar el capellà i, amb el ganivet de carnisser a la mà va preguntar si algú tenia algun inconvenient. Aquell dia el va salvar, però no va servir de res, perquè al cap de quinze dies van tornar i el van acabar matant. També recordo quan va passar per Senterada la columna de Durruti, que em van donar un braçalet fet de balins, a canvi de berenar, i mamà me'l va *fotre*.»

—Quan vau baixar a Tremp?

—«Hi vaig arribar el 1940, amb deu anys, i al principi em feien el que avui s'anomena assetjament escolar, perquè em van posar amb canalla més gran, i no em volien per jugar.

retrat de família

ELS CALBETÒ DE VIELHA > EN ELS DARRERS TRES SEGLES, SIS GENERACIONS DELS CALBETÒ HAN OCUPAT L'ALCALDIA DE VIELHA, EN ONZE MANDATS DIFERENTS. MÉS ENLLÀ D'AQUEST VESSANT POLÍTIC, AQUESTA CONEGUDA NISSAGA ARANESA HA FET CARRE-
RA EN EL MÓN DE L'HOTALERIA I HA ESTAT AL CAPDAVANT, O HA PARTICIPAT ACTIVAMENT,
DE NOMBRESES INICIATIVES EMPRESARIALS I SOCIALS; UN COGNOM SENSE EL QUAL NO
S'ENTENDRIEN MOLTS ASPECTES DE L'ACTUAL ARAN.

CLAUDIO AVENTÍN-BOYA > TEXT
GORKA MARTÍNEZ > FOTOGRAFIA

Nissaga de poder i emprenedoria

Ens trobem al bell mig de la capital aranesa, a l'avenguda de Castièro –nom de terçó aranès–, antigament *avenida de José Antonio Primo de Rivera i del Cardenal Casañas*. Curiosament, abans no existia aquest carrer vertebrador del centre de Vielha, en ser terra de cultiu, els horts de les cases del poble, com ara els de la més forta de totes, Çò de Carlos, una de les més importants de l'Aran. Aquestes tenien la sortida a l'actual carrer de Pradets, com s'ha mal anomenat modernament, des de fa uns vint anys, ja que sempre havia estat el carrer dera Palha, nom que estaria bé recuperar.

Aquesta casa benestant, documentada des de l'any 1819, és on es troba el cognom més important de la història

moderna dels batlles de Vielha, els Calbetò, documentats des del segle XVII per un dels seus descendents, Arturo Calbetò Calbetò, coautor del magnífic monogràfic de les cases del poble, juntament amb Enrique Vidal Vidal, veí també de la vila. El primer afegí al final del llibre, editat per la Fundació Privada del Museu de la Val d'Aran, la primera relació de la història dels seus alcaldes, on trobem els ascendents del nostre entrevistat, Juanjo Calbetò Torres, que foren el seu besavi, el seu avi i el seu pare, tots ells batlles. En total, en els tres darrers segles –des que disposem dades, aproximadament d'abans del 1800– nou mandats de l'Ajuntament de Vielha han estat regentats per sis alcaldes Calbetò.

Concretament, les alcaldies que ha ocupat aquesta família a Vielha són les de José Calbetò, 1869-1871; Rafael Calbetò, 1884-1885, 1890-1891 i 1895-1897; Antonio Calbetò, 1909-1911; Casimiro Calbetò –besavi de Juanjo–, 1914-1915 ; José Calbetò –avi–, 1960-1979; Pepito Calbetò –pare–, 1987-1999 i 2007-2009, aquest, el darrer alcalde d'aquesta nissaga política aranesa.

Quarta generació d'hostalers. Sense relleu polític a la vista, la nissaga ençeta la quarta generació de l'altra vocació familiar, la de restauradors-hotellers, i ho fa amb l'actual propietari de l'Hotel Urogallo, Juanjo Calbetò –qui sap si aquesta serà l'última d'aquestes gene-

CLAUDIO AVENTÍN-BOYA. Les, 1970. Guia patrimonial
GORKA MARTÍNEZ. Torredembarra, 1982. Fotògraf

racions, si els seus fills no segueixen la tradició—. Ell és hereu del pare, Pepito Calbetó Giménez, que fou el creador de l'actual hotel, i de l'àvia, Esperanza Giménez Gallart, regent de l'antiga fonda i bar, tots dos locals, predecessors del negoci avui anomenat Hotel Urogallo, abans conegut com a fonda, cafè i bar de Carlos (Calbetó), documentada ja l'any 1819, que era el nom antic de la casa. Encara que llavors les fondes no tenien sempre nom, als pobles tothom les coneixia per l'apel·latiu, foren o no nominades les fondes. Finalment, s'anomenaren Cafè de Casimiro, en referència al nom del besavi, propietari de la casa des de 1914 —vegeu l'article sobre cafès aranesos, publicat al número

5 de la revista—; Cafè Bar Pepito, nom familiar de l'avi i del pare de l'actual gerent, per passar a ser el Bar Glaciari, gestionat per l'àvia i el pare, tot a la primera meitat del segle XX.

L'àvia Esperanza, *alma mater* de l'hotel predecessor i dels dos anteriors bars ja citats, era filla de Salardú i tenia arrels al poble abandonat de Montgarri. Filla d'un carrabiner destinat a Benàs —nom original en aragonès de Benasc, llengua d'aquesta contrada—, visqueren també a la capital del Segrià i tornaren després de la guerra a Vielha, amb el seu marit i futur alcalde a l'època de Franco, tot obrint la casa vella de Çò de Carlos, amb quadra i hort, com la coneixia tothom al poble. Allà començaren a donar dinar

cada dia a vuit soldats i un sergent d'un cos de la intendència militar destacat a la Val, que en un primer moment ni tan sols cobraven; només aconseguien el bescanvi de productes primers en aquell temps de racionament i estraperlo. Foren els predecessors del futur aquarterament de Caçadors-Esquiadors de Vielha (1961-2001). De fet, els militars eren els millors clients —també els francesos— com passava als llocs on hi havia casernes militars, com a Talarn (Pallars Jussà), on fou destinat el fill de la mestressa de la casa, el futur alcalde Pepito, durant l'època de la transició i el boom turístic. El seu net i actual gerent de l'Urogallo comenta que «la meua àvia crec que va morir de tant tre-

La Juana Torres Rosa amb el seu fill Juanjo Calbetó, al despatx de Pepito Calbetó a l'Hotel Urogallo de Vielha.

Sort, la Vall d'Àssua i el Batlliu

Els millors espais culturals, entre paisatges de novel·la

**Ecomuseu dels Pastors
de la Vall d'Àssua (Llessui)**

**Presó-Museu
Camí de la Llibertat (Sort)**

**Art contemporani
a l'església Sant Víctor de Seuri**

**Sort des del Comtat de Pallars
als nostres dies**

**Retaule gòtic de l'església
d'Enviny**

**Itineraris Literaris
Les Veus del Pamano, Pedra de Tartera,
Mel i Metzines i Verd Madur.**

Poble de Seuri

**Ajuntament
de Sort**
(Pallars Sobirà)

**LA VALL D'ÀSSUA
I EL BATLLIU**
Un paisatge de novel·la

Amb la cultura i la memòria històrica
Més informació a: <https://turisme.sort.cat>

DOSSIER

MAQUIS I POSTGUERRA

GUILLEM LLUCH TORRES > COORDINACIÓ

Por, repressió i resistència	26	GUILLEM LLUCH TORRES [Barcelona, 1986. Periodista]
Repressió, delacions i morts	28	NOEMÍ RIUDOR GARCIA [Lleida, 1974. Llicenciada en Història]
L'efímera Tercera República	30	CLAUDIO AVENTÍN-BOYA [Les, 1970. Guia patrimonial i llicenciat en Geografia i Història] GUILLEM LLUCH TORRES
Maquis a 'la Vall de la fi del món'	34	GERARD RAIMAT [Lleida, 1985. Llicenciat en història i professor de secundària]
De comunista a Acció Catòlica	35	JOSEP CLARA [Girona, 1949. Historiador]
El general de Bossòst	36	JOSEP CLARA
L'èxode jueu pel Pirineu	38	JOSEP CALVET [La Pobla de Segur, 1965. Historiador]
La família Henle	39	JOSEP CALVET
Els pirinencs de la Resistència	41	JOSEP CALVET
Un pallarès errant	42	TOMÀS GARCIA ESPOT [Salàs de Pallars, 1998. Periodista]
Es 'esclaus' deth tunèl	44	CLAUDIO AVENTÍN-BOYA
PERFIL > Conxita Ros	46	CARME ESCALES [Barcelona, 1970. Periodista]
Tornar d'amagat per festa major	48	IGNASI ROS FONTANA [Lleida, 1969. Historiador]
'Capses de sabates' a la Guingueta	50	IGNASI ROS FONTANA
PERFIL > Lluís Bertran Baulies	52	LORENA FARRÀS PÉREZ [Isona, 1984. Periodista]

Botes, motxilla i subfusil del temps de la Guerra Civil // FOTO: Felipe Valladares.

Por, repressió i resistència

Guillem Lluch Torres > TEXT

El final dels anys trenta del segle passat i la dècada dels quaranta van ser uns temps foscos i convulsos. La victòria franquista a la Guerra Civil va dur associada una dura repressió, que al nostre Pirineu va deixar episodis especialment colpidors, com els que es van viure en alguns indrets del Pallars Sobirà. El territori també va ser protagonista directe de l'únic intent d'acabar amb el règim franquista que es va acabar posant en pràctica, en aquest cas a l'Aran, però amb afectacions també a les comarques veïnes. L'arribada del nazisme a l'altra banda del Pirineu i els efectes de la Segona Guerra Mundial van acabar de completar el còctel d'un període tan dolorós com important de rememorar. Cronològicament, hem començat aquest dossier allà on vam deixar el relat que vam iniciar al número 2 de la revista, quan vam parlar del temps de la guerra i l'exili. Un dels articles, de fet, se situa amb la guerra encara en marxa, però lluny ja de les nostres comarques, i explica un dels primers episodis de la cruenta repressió franquista, en aquest cas al Pallars Sobirà. La Noemí Riudor hi repassa la mort d'almenys 70 civils, molts dels quals van acabar enterrats en fosses comunes.

Hem complementat el relat del que va passar aquells anys al Pallars Sobirà amb el relat d'una testimoni que els va viure en primera

persona, la Conxita Ros. La Carme Escales hi ha anat a parlar i ha recollit els records que guarda, molts dels anys de la guerra, però alguns també dels temps que van venir immediatament després. Encara al Pallars Sobirà hi transcorre una altra de les històries que recollim en aquest dossier, vinculada en aquest cas als exiliats. Si en el número 2 vam explicar com van marxar cap a França nombrosos veïns de la comarca, en aquest cas, l'Ignasi Ros hi relata com alguns d'ells, emparats per la proximitat de la frontera, van aprofitar per fer alguna visita 'furtiva' al seu poble i, fins i tot, participar en una festa major.

La repressió dels primers anys del franquisme i el càstig cap als a qui es van considerar traïdors a la causa també es va notar en la construcció d'una de les principals infraestructures del nostre territori. La recerca feta pel Claudio Aventín-Boya ha permès constatar com nombrosos presoners i represaliats van ser utilitzats com a mà d'obra per construir el túnel de Vielha; un article on, per primera vegada, es publiquen unes llistes amb alguns dels seus noms i cognoms. Més enllà de la repressió, els efectes de la Guerra Civil van ser especialment palpables als pobles que van patir més durament els efectes de les bombes. Un d'ells va ser Isona, que va ser inclosa

Pistola Astra.
FOTO: Felipe Valladares.

en el programa de la Dirección General de Regiones Devastadas. Una de les persones que recorda com va ser la reconstrucció del poble un cop acabada la guerra és el Lluís Bertran Baulies, i la Lorena Farràs n'ha recollit el testimoni.

També al Pallars Jussà, hem volgut fixar-nos en un personatge molt rellevant d'aquells anys, el doctor Josep Bonifaci, de Llimiana. L'exili forçat pel franquisme el va dur a exercir la medicina a diversos països comunistes i a fer amistat amb dirigents com ara Dolores Ibárruri, Santiago Carrillo o Palmiro Togliatti, tal com recull el Tomàs Garcia Espot a l'article que li ha dedicat. Mentre, en aquesta banda del Pirineu, la repressió i la reconstrucció després dels anys de guerra eren els protagonistes, a l'altre cantó de la serralada també s'hi vivien temps convulsos. L'arribada del nazisme a França va empènyer molts jueus a buscar la salvació a l'altra banda del Pirineu. Així, comarques frontereres com el Pallars Sobirà van viure d'una manera ben intensa el pas de famílies i grups que fugien del terror nazi, tal com explica el Josep Calvet a l'article que ha preparat per aquest dossier. Ell mateix relata, en una altra peça, com alguns veïns i veïnes de les nostres comarques van tenir un paper actiu en la resistència contra els nazis a l'altra banda de la frontera, que, en alguns casos, va acabar amb la seva mort als camps de concentració.

En aquell context, i amb la Segona Guerra Mundial encara en marxa, a França s'hi va forjar l'únic intent

que es va acabar duent a terme de derrocar el règim franquista. Durant deu dies, una part de l'Aran va ser ocupada pels maquis, que hi van proclamar la Tercera República, aprofitant la seva situació geogràfica, abocada a França i separada de territori espanyol per la serralada pirinenca. Tal com relata el Claudio Aventín-Boya al seu article, escrit amb la col·laboració de qui firma

aquestes línies, l'intent no va reeixir, però durant molts i molts anys ha estat ben present en la memòria col·lectiva de la vall. D'aquell intent de fer caure el règim franquista des de l'Aran en destaquen especialment alguns noms, com ara el del general Joan Blàzquez, fill de Bossòst, o el del comandant guerriller Paco Mera. De la trajectòria i l'acció de tots dos n'ha escrit unes pinzellades el Josep Clara.

Encara parlant d'aquells guerrillers, el Gerard Raimat ha dedicat un article a detallar com va ser el pas de nombrosos maquis per la Vall de Boí. En alguns casos, van arribar a tenir relació amb la població local i van protagonitzar algun enfrontament puntual amb la Guàrdia Civil.

La finalització de la Segona Guerra Mundial va provocar l'últim fenomen que abordem en aquest dossier: la por de Franco de patir una invasió dels aliats des de França. Això el va dur a dissenyar i a començar a construir una mastodòntica xarxa de defenses terrestres per repel·lir una hipotètica invasió des del nord. Al Pallars Sobirà va tenir un especial impacte en la població de la zona la construcció dels búnquers que es van bastir a les valls de Cardós i d'Àneu, i l'Ignasi Ros ha centrat el seu article en la zona de la Guingueta d'Àneu; unes construccions que, com la història ha demostrat, mai no van servir per a res, però que, amb la seva presència, repartida per moltes valls pirinenques, encara avui ens transporten a aquells anys de por, repressió i resistència 🇫🇷

Militars agenollats durant la celebració d'una missa castrense a la plaça major de Sort. Any 1945 // PROCEDÈNCIA: Arxiu Comarcal Pallars Sobirà (Fons Josep M. Vidal).

L'efímera Tercera República

LA VAL D'ARAN VA VIURE DURANT DEU DIES LA INVASIÓ I L'INTENT, PER PART DELS MAQUIS, DE PROCLAMAR LA TERCERA REPÚBLICA I ALLIBERAR ESPANYA DEL JOU DEL FRANQUISME

Claudio Aventín-Boya i Guillem Lluch Torres > TEXT

És àmpliament conegut que, entre el 19 i el 29 d'octubre de l'any 1944, es va produir una invasió de la Val d'Aran per part dels maquis, amb l'objectiu d'iniciar des d'aquesta vall gascona l'alliberament d'Espanya del jou franquista. Hi ha força aspectes d'aquells fets, però, que potser molts lectors desconeixen, com ara que durant aquells deu dies es va proclamar la Tercera República a la vall; que van venir personatges de rellevància, com ara el polític Carrillo i el general Moscardó, o que s'hi havia d'instal·lar el president Negrín com a seu del govern provisional republicà.

Altres elements potser poc coneguts són que, a més de republicans espanyols, francesos i alguns voluntaris dels països de l'est, van participar en l'operació alguns aranesos, com ara Mauricio Moga o Juan Blázquez. O que durant aquells dies es van tirar *octavilles* i documents explicatius del maquis en occità aranès, a més d'en castellà. També és remarcable el fet que encara hi ha fosses comunes on no s'han identificat els noms de les persones que les ocupen, com mana la llei de memòria històrica. De fet, se sap que hi ha maquis enterats als cementiris d'Es Bòrdes, Unha i, possiblement, en els d'altres pobles. Al de Vielha, curiosament, van retirar les plaques als caiguts del seu cementiri.

Tampoc no és gaire conegut que alguns soldats o membres del bàndol nacional es van adherir a la causa i van marxar amb els maquis en la seva retirada de nou cap a Occitània. De tot plegat en podem parlar en aquest article gràcies a la documentació recollida els darrers 30 anys, alguna d'inèdita o desconeguda, com ara l'autobiografia del coronel López Tovar, responsable, juntament amb l'aranès Blázquez, del comandament militar.

D'aquest il·lustre aranès en tenim una magnífica biografia; així com memòries que ens situen al lloc dels fets, com les d'alguns els actors que hi van prendre part: M. Azcárate, S. Carrillo, M. Sánchez, A. Álvarez, E. Pons o el biopic documental de l'ideòleg de la invasió J. Monzón. També hem recopilat mitja dotzena de filmacions, una de l'aranesa Mireia Boya, i uns quants testimonis enregistrats o d'altres que vam oferir i acompanyar als millors estudiosos en la matèria.

És el cas del malaurat investigador català F. Sánchez Agustí, al qual li dedicarem un escrit de comiat i amb qui signarem altres articles. Escriptor

d'èxit amb milers d'entrevistes i memòria privilegiada, enregistrà bona part dels padrins aranesos i de la resta del Principat, des de la seva primera presentació conjunta a Vielha l'any 1999, amb la vídua del mateix Juan Blázquez. Des de llavors, s'han editat ja cinc edicions del seu *Maquis a Catalunya*. També ha estat important la col·laboració del tinent i historiadore aragonès F. Martínez de Baños, al qual li oferirem la nostra documentació i contactes a l'Aran, com també del francès i fill de maqui espanyol, Jean Costumero, promotor del cartell bilingüe a la parroquial d'Unha, ajudat per aquesta pedania uns anys enrere.

Han estat de servei, també, els relats en primera persona, i d'altres novel·lats, com el de la desapareguda Almudena Grandes i la seva *Inés y la alegría*, on es barregen els amors d'una aranesa amb la història real del maqui M. Azcárate, tal com digué la mateixa escriptora a la presentació del llibre a l'Aran; o els interessants testimonis escrits de l'aranès J. Sans Socasau al seu municipi d'Es Bòrdes, amb les memòries novel·lades *Antes de olvidar*. També han estat unes dades imprescindibles les de l'antic empleat de La Caixa de Pensions, J. Solà Franquesa, que al seu interessantíssim llibre sobre l'epistolari intern de les oficines ara-

neses de Vielha i Les descobreix l'altra banda o versió dels fets. Una descoberta bibliogràfica feta gràcies als aranesos J. A. Caubet i A. Calbetò, per mitjà dels quals hem pogut accedir als arxius privats de Caixabank, a la seu de la seva fundació, tot ampliant aquesta documentació, en part inèdita. El mateix hem fet pel costat nacional, amb les memòries dels soldats catalans J. Planas i Sanmartí, o de R. Boleda i Cases, l'anomenada quinta del maquis, que sofrí la invasió i la gana d'aquells dos anys de penitència (1943-1945), tot fent la mili a les Valls d'Àneu i d'Aran.

Deu dies d'invasió. A grans trets, la cronologia dels fets més remarcables durant els deu dies d'invasió aranesa és la següent:

19 d'octubre de 1944. A les sis del matí es posà en marxa la invasió de la Val d'Aran, amb un dia de retard respecte al previst, per part de la 204a Divisió de Guerrillers i onze brigades, quatre d'elles per conquerir el territori aranès.

Els combats més durs i sagnants, sempre dels dos bàndols, tingueren lloc a Es Bòrdes, amb un mínim de quinze morts. Altres llocs amb víctimes van ser Les, Bossòst, Unha, Garòs, Betren, Arró i Pontaut.

20 d'octubre. Arribada del *Batallón Arapiles n.º 3* del regiment 14 i una Secció d'Intendència, que aconseguiren aturar l'avançament maquisard a les portes de Vielha i Salardú. La capital aranesa i l'Alt Aran quedaren sense conquerir.

21 d'octubre. Arribada a Vielha, pel port de la Bonaigua, dels reforços nacionals des de Berga del *Batallón de Cazadores de Montaña 'Barcelona' n.º 4*, a més d'una *Compañía del Batallón n.º 5*. Es tornà a aturar l'avançament maquisard a les portes de Vielha i Salardú. Alguns guerrillers tornaren com pogueren de nou al costat gascó francès pel Coserans.

22 d'octubre. Arribada de dues companyies del *Batallón n.º 3*. Els maquis consolidaren les posicions, però no guanyaren més territori a causa

dels efectius nacionals destinats i del mal temps.

23 d'octubre. Arribada de la *Compañía de Plana Mayor de la Agrupación de Montaña n.º 2* més la *Sección de Cañones del Batallón n.º 6*.

24 d'octubre. Arribada de la *Compañía de Destinos del 5.º Batallón*, petita part del convoi de queviures i 50 mules del sisè batalló dels nacionals.

25 d'octubre. Arribada d'una bateria d'artilleria pel túnel de Vielha, encara en construcció (fins a l'any 1948), i una altra per la Bonaigua.

27 d'octubre. Arribada d'una *Compañía del Batallón n.º 6*, dues *Compañías del Batallón n.º 4* pel túnel, i una bateria.

28 d'octubre. Arribada d'una *Compañía del Batallón n.º 3* i unes seccions de Veterinària i Sanitat. Amb tots aquests efectius nacionals, el coronel en cap dels maquis, López Tovar, donà l'ordre de retirada general cap a Occitània, abans de l'arribada de Santiago Carrillo al quarter provisional de Bossòst, que autoritzà les ordres com

En aquesta i l'anterior pàgina, grups de soldats mobilitzats per Franco a la zona de la Ribagorça, poc després de la invasió maqui a la Val d'Aran // PROCEDÈNCIA: Foto Luigi.

Maquis a 'la Vall de la fi del món'

LA VALL DE BOÍ VA VIURE EL PAS DE NOMBROSOS MAQUIS; A VEGADES ES VAN DEIXAR VEURE PER COMPRAR QUEVIURES O PROTAGONITZAR ALGUN ENFRONTAMENT AMB LA GUÀRDIA CIVIL

Gerard Raimat > TEXT I FOTOGRAFIA

Malgrat que la Vall de Boí va esquivar la línia de front durant la Guerra Civil, per la seva situació geogràfica es van viure escaramusses, confiscacions i delacions protagonitzades tant per milicians com per falangistes. També va viure's l'exili de capellans, com el cas de Ramon Iglesias Navarri, fill de Durro, futur bisbe de la Seu i copríncep d'Andorra entre 1943 i 1969, tal com recull l'excapellà i professor Francesc Ribes a la seva obra *La Vall de la fi del món*.

La repressió viscuda a la Vall no és comparable amb la patida a altres indrets del Pirineu, però també va causar estralls en moltes famílies: detinguts o desertors que fugien pel port de Rus direcció Cabdella i Sort amb destí a Andorra o França. Les dones, per la

seva banda, van haver de fer-se càrrec de les seves famílies assumint tasques que, tradicionalment, es vinculaven als homes i es veien obligades a la cerca de favors i avals per alliberar els detinguts.

La *Ley de Responsabilidades Políticas* del febrer de 1939 fou determinant, ja que s'havien de «liquidar las culpas contraídas por quienes contribuyeron a forjar la subversión». Aquesta llei va provocar que unes 450.000 persones travessessin la frontera pels Pirineus, des del cap de Creus fins a Hendaia. Així doncs, les muntanyes van ser testimonis del pas de milers de persones que es van refugiar a l'altra banda de la frontera, però paradoxalment també va veure l'arribada de milers de refugiats europeus arran de l'esclat de la Segona Guerra Mundial (al voltant d'un 80.000

persones entre 1939 i 1944), tal com detalla l'historiador Josep Calvet a la seva tesi *Les muntanyes de la llibertat. El pas d'evadits pels Pirineus durant la Segona Guerra Mundial (1939-1944)*.

Dels exiliats a França, alguns es van allistar a la Resistència francesa per combatre el nazisme i, després, el franquisme, com fou el cas de Josep Juanati Guillén, fill de Durro, que acabada la guerra va marxar a França per allistar-se als maquis. Segons Francesc Ribes, entre 1941 i 1942 va travessar clandestinament els Pirineus amb alguns companys per visitar la seva família a Durro. Passava tot el dia amagat a les golfes de ca d'Aiguana i a la nit es reunia amb la seva família. Però algú els va delatar. Josep Juanati va morir al camp d'extermini de Mauthausen el dia 5 de setembre de 1944, als 28 anys.

No va ser l'únic cas. Altres maquis van deixar França per visitar la seva família a la Vall i, per evitar ser vistos per delators, es refugiaven a la borda de Comte de la Ribera. Segons algunes fonts orals, una vegada van ser delatats i el cap de la Falange de Taüll, juntament amb altres falangistes locals, es van presentar a la borda i es va produir un intercanvi de trets. Un maqui va resultar ferit i va ser traslladat a l'Ajuntament de Barruera, on va morir hores més tard. Els falangistes de la Vall eren els encarregats de recollir informació i d'elaborar informes de les persones

Borda del Pla de l'Ermita de Taüll, on es refugiaven els maquis.

sospitoses d'anar contra el règim o d'haver participat en la guerra al bàndol republicà.

De fet, les característiques topogràfiques de la Vall de Boí la van convertir en un indret propici per la subsistència i amagatall de grups de maquis, que s'amagaven a bordes, coves, boscos i muntanyes. Així com en altres indrets de la Península s'ha documentat que grups de maquis s'hi amagaven de manera permanent i sobreviuen gràcies a una xarxa d'enllaços amb les poblacions formada per dones i infants, a la Vall de Boí s'hi amagaven transitòriament mentre es trobaven de pas.

Indrets estratègics d'interès militar. Durant la postguerra es van reprendre les obres de construcció del túnel de Vielha, iniciades l'any 1926, però aquesta vegada la mà d'obra van ser presos polítics. La concentració obrera l'havia convertit en un focus de conflictivitat i durant la guerra les obres van quedar aturades. El 1941 es van unir les dues boques del túnel i, finalment, el 1948 es va inaugurar la infraestructura. La boca sud del túnel fou considerada d'interès militar i s'hi va construir un centre de resistència format per un búnquer, que es va integrar en l'anomenada Línia Pirineus (col·loquialment Línia P, Pérez o Gutiérrez).

Franco tenia por d'una hipotètica invasió dels aliats per la frontera i va idear un pla de contenció anomenat Línia Pirineus entre els anys 1944 i 1948. Aquest projecte consistia a construir una línia de defensa formada per 10.000 búnquers que s'aglutinaven a través dels anomenats centres de resistència. Podien ser assentaments per a ús de me-

Paco Mera amb la seva dona, Anna Verdaguer // PROCEDÈNCIA: Arxiu família Mera.

De comunista a Acció Catòlica

Josep Clara > TEXT

Paco Mera Bermejo (La Haba, Badajoz, 1920-Sarrià de Ter, Girona, 1983) va ser un dels comandants dels guerrillers o maquis que, l'octubre de 1944, van protagonitzar la incursió col·lectiva a la Vall d'Aran. Amb el nom figurat de Julio Sánchez es va situar ben a prop del general Cèsar, és a dir, Joan Blázquez Arroyo (Bossòst, 1914-Salé, Marroc, 1974), cap d'estat major de l'Agrupació de Guerrillers Espanyols.

Reciat a Còrdova i militant de les Joventuts Socialistes Unificades, actuà en la Guerra Civil com a comissari de companyia i s'exilià arran de la derrota republicana. Va estar al camp d'Argelers. Posteriorment, va treballar en feines forestals i carboneig, i s'implicà en la política d'Unió Nacional, creada pel Partit Comunista. L'any 1945, després del fracàs de l'operació Reconquesta d'Espanya, el militant comunista va ser enviat a l'interior de l'Estat espanyol per fer d'enllaç en l'activitat política clandestina. Duia documentació falsa a nom de Vicente Bermejo Martínez. L'agost d'aquell any, però, fou capturat i hagué de passar per la presó d'Alcalá de Henares i el sanatori penitenciari de Cuéllar (Segòvia). Un consell de guerra, dut a terme el 1946, el va condemnar a vuit anys de reclusió, acusat de rebel·lió militar.

Per tal de regularitzar el matrimoni amb la gironina Anna Verdaguer Dorca (1912-2020), amb la qual havia iniciat la vida familiar l'any 1944, aquesta va retornar de l'exili el febrer de 1946, i Mera va obtenir el trasllat a la presó de Girona. Beneficiat per l'indult de 1949, va obtenir la llibertat condicional el maig de 1950 i la definitiva el desembre de 1951. Laboralment, va treballar a la fàbrica de paper Torras Hostench, a Sarrià de Ter. Decidit a canviar de vida, va arribar a la conclusió que marxisme i cristianisme no eren incompatibles i es va convertir al catolicisme, ajudat per mossèn Josep M. Cases Deordal, futur bisbe de Soborn-Castelló. D'aquesta manera va continuar l'activitat obrerista dins la germanat obrera d'Acció Catòlica (HOAC), de la qual va ser un líder indiscutible. Va arribar a president estatal d'aquesta organització eclesiàstica, per la qual cosa va residir a Madrid entre els anys 1969 i 1972.

Un informe de la Prefectura Superior de Policia, l'any 1961, ja l'havia retratat com un actor important: «*Es hombre de fácil palabra y sabe llegar a convenir al que le escucha; por ello es aprovechado por las Jerarquías de la HOAC para sus conferencias en distintos pueblos y comarcas, mimándole profundamente en el Obispado de Gerona, que tiene en él un luchador de categoría para los fines de la citada organización*». En l'etapa final de vida, va estar vinculat a Comissions Obreres i al PSUC. Va figurar a la candidatura gironina del partit en les eleccions al Parlament de Catalunya de 1980 🇪🇸.

L'èxode jueu pel Pirineu

ELS CIMS I COLLS DE L'ALT PIRINEU VAN SER LA SALVACIÓ –I EN ALGUNS CASOS LA TOMBA– DE MILERS DE JUEUS QUE VAN TRIAR ESPANYA PER FUGIR DE LA BARBÀRIE NAZI

Josep Calvet > TEXT

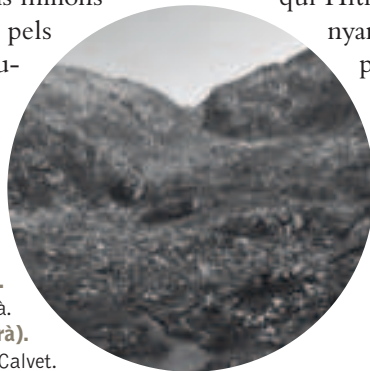
El període comprès entre la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial (1939-1945) va refermar el paper que secularment havien assolit els Pirineus com a lloc de refugi i de salvació per les persones que fugien dels esdeveniments bèl·lics que se succeïen a banda i banda de la serralada. Amb continuïtat en el temps, després de l'esclat de la Segona Guerra Mundial el setembre de 1939, els passos que comuniquen França i Andorra amb Catalunya van ser travessats de manera simultània pels que escapaven del règim franquista i pels que ho feien de la persecució nazi i de l'Europa en guerra.

Entre aquests darrers, cal destacar les famílies jueves. L'arribada al poder

d'Adolf Hitler a Alemanya el 1933 portà la institucionalització de la persecució contra el poble jueu, que, el 1938, s'amplià a Àustria i a la regió txecoslovaca dels Sudets. Durant la Segona Guerra Mundial, l'assetjament es traslladà als països ocupats en diferents formes: concentració, guetos, assassinats per comandos mòbils, camps de concentració i camps d'extermini. Uns pocs milers, en contraposició als sis milions que foren assassinats pels nazis, aconseguiren fugir de la barbàrie travessant els Pirineus en direcció a la península Ibèrica. Ho van fer conjuntament

amb nois francesos que volien unir-se a l'exèrcit que el general De Gaulle organitzava al nord d'Àfrica, amb militars desmobilitzats i amb aviadors aliats que després de ser abatuts al front de guerra cercaven tornar a combatre des d'Anglaterra. Una gran paradoxa si tenim en compte que fugitius del nazisme cercaven refugi en un país on governava el règim encapçalat pel general Franco, a qui Hitler havia ajudat a guanyar la Guerra Civil i que professava una clara proximitat i simpatia per l'Alemanya nazi.

Els Pirineus de la província de Lleida assoliren un gran

A dalt, la presó de Sort als anys quaranta del segle XX.

PROCEDÈNCIA: Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà.

A la rodona, el port de Guiló (Pallars Sobirà).

PROCEDÈNCIA: Josep Calvet.

protagonisme en aquest èxode. Tal com s'ha documentat en els darrers anys (Josep Calvet, *Huyendo del Holocausto*, Mileno, 2014) al voltant de 5.000 jueus aconseguiren escapar del nazisme mitjançant dels passos fronterers de l'Alt Pirineu i Aran. Davant l'ocupació de l'exèrcit alemany de bona part del continent, la península Ibèrica esdevingué l'únic lloc possible des d'on fugir de l'Europa en guerra. Inicialment hi arribaven per mitjà de les duanes (Les, a la Val d'Aran, i la Farga de Moles, a l'Alt Urgell) essent portadors de la documentació exigida pel Govern espanyol (passaports, visats i passatges de vaixell per emigrar a un tercer país). Les pressions alemanyes van fer que a mitjans de l'any 1940 les autoritats diplomàtiques espanyoles deixessin d'emetre visats d'entrada al país. Des de llavors, les fugides van passar a ser clandestines, pels colls de muntanya. En aquest moment, Espanya va arribar a un acord amb la França de Vichy per tal de retornar al seu país d'origen als detinguts a cinc quilòmetres de la frontera. Tot i que les forces policiaques espanyoles no van actuar d'una manera unificada als diferents llocs fronterers, els efectes d'aquesta norma van ser terribles pels jueus, que puntualment van ser retornats a França i immediatament deportats als camps d'extermini de l'est d'Europa.

En el context de les fugides a peu a través de les muntanyes, els refugiats havien de fer front al seu desconeixement de la ruta i a la seva escassa preparació física, a les inclemències meteorològiques, al deficient equipament i a un recorregut molt exigent físicament. Van ser freqüents els accidents a la muntanya, que provocaren que alguns refugiats arribessin amb fractures, signes d'esgotament físic i congelacions, mentre que altres van perdre la vida en la temptativa de cercar la seva llibertat a través

Claude Henle i el seu pare, Hans, a Aulus-les-Bains uns dies abans d'emprendre la fugida cap al Pallars Sobirà // PROCEDÈNCIA: Arxiu Claude Henle.

La família Henle

Josep Calvet > TEXT

La família Henle –originària d'Anvers (Bèlgica) i integrada per Hans, de 35 anys; Laura, de 38 anys; Claude, fill del matrimoni, de set mesos, i Meta, mare de Laura, de 66 anys– va fugir des d'Aulus-les-Bains (Arieja) durant el mes de desembre de 1942. Formaven part del grup de 686 jueus que havien estat concentrats en aquest petit poble per les autoritats de Vichy. El novembre de 1942, després de l'arribada de les tropes alemanyes a la zona, van començar les deportacions cap als camps de concentració alemanys i algunes famílies van intentar fugir travessant els Pirineus. Els Henle, acompanyats de guies, van emprendre el recorregut que els havia de portar fins a Tavascan pel coll de Guiló, un dels passos més difícils dels que comuniquen les valls de Garbet i Cardós. La marxa va ser especialment penosa, atès que el grup era integrat per un bebè i una dona d'edat avançada, però gràcies a l'ajut de la guia, Jeanne Rogalle, la família va poder arribar al coll que separava França d'Espanya.

Durant el descens, la padrina, Meta, va patir un accident i la van deixar en una cova propera al poble. En arribar a Tavascan van indicar a les forces de la Guàrdia Civil la presència de Meta en aquest amagatall. Els agents, després de rescatar-la, van mostrar la seva perplexitat perquè en ple hivern i en unes condicions meteorològiques tan adverses els Henle haguessin aconseguit travessar la serralada. Inicialment no van creure el testimoni de la família i van pensar que havien arribat després de llençar-se en paracaigudes des d'un avió. Tot seguit, la família Henle va passar per la presó de Sort i no va ser fins al març de 1944 quan van aconseguir els visats per establir-se al Canadà, on van residir per sempre més.

La recuperació de la memòria d'aquests fets va permetre que l'any 2004 es produís l'emotiu retrobament entre la guia francesa, Jeanne Rogalle, i Claude Henle. Claude va retornar des de Toronto, on encara viu, per abraçar Jeanne i estar present a l'acte de lliurament a Rogalle de la distinció de Justa entre les Nacions per part del govern d'Israel. Actualment, un itinerari anomenat Les muntanyes de la llibertat recorre el camí que la família Henle va utilitzar per fugir dels nazis.

Es 'esclaus' deth tunèl

ETH FRANQUISME USÈC PRESOÈRS DERA GUÈRRÀ CIVIU COMA MAN D'ÒBRA PERA CONSTRUCCION DETH TUNÈL DE VIELHA; PER PRUMÈR COP, EN CONEISHEM QUAUQU'UNS NÒMS E COGNÒMS

Claudio Aventín-Boya > TEXT

Laguens des longues cèrques documentaus sus eth nòste país, e en tot campar istoriaus e documentacion personala d'aranesi enes archius militars, eth professor Josep Calvet (UB), mos metec en camin en tot descorbir enes sues investigacions ues memòries e caishes documentaus sense estudiar en Archivo Intermedio Militar Pirenaico. Dues d'eres demorauen endromides enquia qu'eth nòste professor dera universitat les vedèc in situ.

Atau ei coma comencèrem era consulta d'aguest hons inedit, que demoram poder aishamplar en ua monografia sus er ahèr, un viatge uedades es dues caishes senceres dempús d'un lustre de consultes *in situ*, damb milèrs de papèrs ineditus sus aguesta òbra magna dera enginheria espanhòla. Vos encetam un pichonet aperitiu de çò que demoresquem se volgue publicar *in extenso* en bera editoriau, sus era istòria amagada o desco-neishuda deth tunèl, bera ua damb eth sagèth en vermèlh de secret. Aciu higem un mòs de dades sus eth personau militar:

Exp. 13/47: 4ª Sección. Túnel Viella Personal. Barcelona 30 de abril de 1945. Con esta fecha se dice al Excmo. Sr. Capitán General de la 5ª Región Militar la

siguiente: S.E. el Sr. Ministro ha dispuesto que para celerar la construcción del Túnel de Viella (Lérida), intervenga en el periodo comprendido entre mayo a noviembre próximos, dos Compañías del Batallón de Minadores, con un total de 200 hombres. Entre dicho personal debe haber los siguientes especialistas: 3 electricistas, 3 mecánicos, 2 torneros, 2 ajustadores, 6 herreros, 60 mineros.

Para la debida eficacia, consecuencia de la unidad de dirección, la organización de todos los trabajos en todos sus aspectos es de la competencia de la Jefatura de Obras Públicas de Lérida, que estudiará cuantas sugerencias le

sean hechas, especialmente las relacionadas con los horarios del personal militar para la debida coordinación con el régimen del personal civil. En su consecuencia dispondrá V.E. se organicen las citadas fuerzas, cuya salida será avisada oportunamente. Lo que de su propia orden tengo el honor de comunicar a V.E. para su conocimiento y cumplimiento (...).

División de Montaña N° 42. 20 julio

1945. En el día de ayer, han llegado a la Boca Sur del Túnel de Viella, siete Oficiales, siete Suboficiales y trescientos cincuenta y nueve individuos de tropa, del Arma de Ingenieros, destinados a intensificar los trabajos del citado Túnel. A su paso por esta Plaza, el Capitán Jefe de la expedición, me ha manifestado que constituyen el núcleo tres Compañías, una de Ferrocarriles y dos de Minadores. Estas últimas vienen sin herramientas especiales y sus efectivos están carentes de personal minero. Manifiesta asimismo el citado Jefe de expedición que tiene alguna referencia de que los soldados han de percibir una gratificación por jornada de trabajo, satisfecha por la Jefatura de Obras Públicas, pero que no tiene instrucciones concretas sobre el particular.

Telefónicamente, ha sido recibida orden de este Cuartel General para que estas fuerzas sean suministradas por el Servicio de Intendencia Divisionario. A estos efectos, estas fuerzas han sido

Postaus mejans sègle XX, der antic tunèl, gessuda boca sud.

PROCEDÈNCIA: Collecció Aventín-Boya.

agregadas al Subsector Arán, debiendo hacer, por ahora, sus suministros en el Depósito de Viella. Respecto a este particular me permito hacer presente a su V.E. que las atenciones de todo orden de estas fuerzas exigirán un consumo de carburante que la División no está en condiciones de satisfacer, conforme le manifestaba en escrito reciente.

Otro punto interesante en cuanto al sostenimiento de estas tropas, es el vestuario. No traen más que el puesto y es de suponer que, dedicados al duro trabajo que han de realizar, será necesario una rápida reposición de ropas y calzado. En el día de hoy, informa el Jefe desde la Boca Sur del Túnel, que el alojamiento preparado es insuficiente y que quedan cien hombres sin alojar. Como resumen de todo lo anteriormente expuesto, ruego a V.E. tenga a bien indicarme si estas fuerzas han de tener alguna dependencia en este Cuartel General y caso de ser afirmativa, en que medida, tanto en el orden militar como en el de trabajo.

Dios guarde a V.E. muchos años.

Pobla de Segur, 17 de julio de 1945.

Archiu Generau d'Aran (AGA). Tunèl de Vielha Alfonso XIII. Noveme 1941. Atau tanben auem consultat enes archius aranesi (AGA) ua docu-

mentacion privada que mos deishèren entath 50au aniversari deth tunèl (1998), entà ajudar ara Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran ena sua revista, en sòn catalòg fotografic, en que aportèrem imatges inedites, e en montatge dera exposicion ena glèisa de Sant Joan d'Arties. Un d'aqueri listrats de personau obrer seguraments ei eth madeish depausat en Archiu Generau d'Aran,

Coma polida primicia publicam per prumèr còp listrats damb es nòms des presoèrs, aperadi en un libe es esclaus deth franquisme, e que demoram trapar-ne mès en d'auti archius. N'auem beth personatge relevant qu'i siguec aqui, a on les condonauen dia, o dus dies de preson –segontes òbra per dia de trabalhs forçadi. Ei eth cas d'un antic jogador de fotbòl catalan que joguec enes milhors clubs dera província e dehòra, en tot èster destinat as òbres interiores deth tunèl. Aquiu laguens er aranés Fermin Monge i passèc set ans e siguec des que vedèc eth cale en 1941, un viatge trapades es dues bòques, en tot hèr ua petita celebracion damb ua botèlha de vin. Tanben vedec morir ua dotzea de treballadors, coma

vedem en ua imatge der enterrament en Vielha, deth polit catalòg qu'erem tath 50au aniversari deth tunèl (1998).

Ena madeisha documentacion inedita, que mos darà tà mès escrits, auem informes semblants as trapadi enes archius militars, coma inventaris des materiaus disparièrs des òbres, besonhs de personau resident enes dues bòques, correspondéncia vèria, ath delà des nòms de personau civiu e militar en torns de treball, a on s'especifiche es que son presoèrs per numeròs e nòms, damb es salaris individualisadi pes ores trabalhades. Son huelhes manoscrites dera tardor de 1941 damb es listrats des obrèrs e ua de presoèrs –seguraments n'i auie mès–, ena Boca Sud.

Coma arregraïments, mil gràcies de nau ath professor Josep Calvet per auer-mos senhalat eth hons inedit der AIMP. As sòns empleadi e encarregadi, e ar arresponsable deth madeish, ara ja ena resèrva, Coronel Izquierdo, e ídem ath personau des archius aranesis, era sua directora Maripau Gómez e er administratiu Sergi Llauredó. Ei gràcies a eri que dempús de 25 ans tornèrem a trapar es documents inedites deth personau e presoèrs 📖.

Listrats des presoèrs e obrèrs destinats as òbres deth tunèl // PROCEDÈNCIA: Archiu Generau d'Aran. Tunèl de Vielha Alfonso XIII.

Arqueologia tocant el cel

EL PARC NACIONAL D'AIGÜESTORTES I ESTANY DE SANT MAURICI S'ASSOCIA A PARATGES NATURALS D'ALTÍSSIM VALOR, PERÒ TAMBÉ AMAGA UNA LLARGA I INTERESSANT HISTÒRIA HUMANA

Ermengol Gassiot > TEXT I FOTOGRAFIA

Quan mirem els Pirineus i els seus imponents pics rasant el cel i, encara ara, gran part de l'any tacats de neu, ens costa pensar que aquests paisatges imponents amaguin també una interessant història humana. Des de fa milers d'anys, els Pirineus no són només uns meravellosos paratges naturals. Diverses poblacions els han freqüentat al llarg de diverses èpoques de l'any, tant els fons de les seves valls d'origen glacial com les seves crestes i cims.

L'any 2004, promogut per la direcció del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici, el Grup d'Arqueologia de l'Alta Muntanya (GAAM), de la Universitat Autònoma de Barcelona i el Consell Superior de Recerques Científiques (CSIC), va començar una recerca arqueològica en una de les zones més abruptes del Pirineu català sota la mirada escèptica d'una part d'arqueòlegs. Ara, gairebé vint anys més tard, l'arqueologia de l'alta muntanya s'ha fet un lloc a la disciplina i ens permet veure el Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici des d'una perspectiva nova: la del patrimoni arqueològic i les històries que s'amaguen entre les seves muntanyes.

Començar gairebé de zero. L'any 2004 no hi havia documentat cap jaciment arqueològic a les quasi 40.000 ha del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici. Només les troballes de ceràmica prehistòrica i dues *pedres de llamp* per part de dos guardes de Boí, Jaume i Juanito, per-

metien intuir que darrere aquest silenci s'hi amagava tot un patrimoni arqueològic inèdit.

En aquest context, el programa de recerca dut a terme pel GAAM va intentar resoldre quatre preguntes ben senzilles. La primera era bastant òbvia: «No hi ha jaciments arqueològics perquè aquestes muntanyes són massa inhòspites perquè en el passat hi hagués hagut presència humana o, simplement, perquè els i les arqueòlegs no els hem buscat?». Fa vint anys la seva resposta no era gens clara. Per resoldre-la es va dissenyar la prospecció arqueològica de gran part de la superfície del Parc Nacional. Membres del GAAM van pentinar valls, vessants, circs glacials i, fins i tot, carenes i cims a la recerca d'indisidicis arqueològics: restes d'antigues construccions, art rupestre, materials en superfície com ara eines de pedra, restes de ceràmica i qualsevol altra traça de presència humana en el passat.

Un cop localitzades les primeres evidències arqueològiques, de seguida van sorgir noves preguntes, com ara: «Són gaire antigues?» «De quina època són?». La resposta es va aconseguir fent petits sondejos, és a dir, excavacions d'extensió reduïda, amb la finalitat de definir la cronologia d'aquests indisidicis.

Per això es va procedir a realitzar datacions de Carboni 14 d'algunes de les restes recuperades. En alguns casos, les característiques d'alguns objectes, com ara la ceràmica *Terra sigillata* d'època romana, va permetre també inferir la seva antiguitat de manera aproximada. Finalment, l'excavació en extensió d'alguns jaciments ha permès aprofundir el seu coneixement.

Per una banda, s'ha pogut constatar que generalment sota uns determinats vestigis visibles des de la superfície s'hi amaguen superposades diverses fases cronològiques, de manera similar a com succeeix en els nuclis antics de moltes poblacions catalanes. Per l'altra, s'ha pogut avançar en el coneixement de la vida de les persones que van donar lloc a aquestes restes: quines activitats duïen a terme, què menjaven, com van aprofitar i alterar els ecosistemes d'alta muntanya, com es relacionaven amb altres comunitats de la plana, etc.

Desenes de restes arqueològiques.

En l'actualitat, al Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici es coneixen uns 375 llocs amb restes arqueològiques. Principalment, són restes de construccions en pedra seca: des de murs i altres construccions aïllades fins a autèntics conjunts de diversos tancats i cabanes. També són nombrosos els aprofitaments de petites cavitats i, sobretot, de petits abrics a la base de blocs erràtics de grans dimensions: bivacs, en termes dels escaladors. Sovint en aquests abrics la presència de

Recipients de ceràmica de l'edat del bronze, trobats per Jaume Perelada a inicis dels anys 2000.

restes de petits murs indica que es van aprofitar com a resguard en el passat. Una resta present a diversos indrets és l'art rupestre, concretament de gravats. Finalment, destaca també la troballa de fins a cinc dipòsits d'entre un i cinc recipients de ceràmica de l'edat de bronze –fa uns 3.500 anys–, així com de fragments de sílex tallat d'època prehistòrica en crestes i carenes per sobre els 2.700 metres d'altitud.

Les restes es localitzen a totes les zones prospectades i a diferents altituds, des dels fons de les valls fins als 2.880 metres d'altitud. No obstant això, la concentració més gran es pro-

dueix entre els 2.000 i 2.400 metres, coincidint amb l'actual límit superior del bosc. La majoria dels jaciments s'emplacen a zones de prat o als seus voltants i a prop de l'aigua de rius i estanys. Les seves característiques i les seves localitzacions fan pensar que molts d'ells són antics assentaments ramaders. En molts casos, les seves construccions deixen entreveure la presència de tancats per bestiar.

No obstant això, no tots els jaciments es relacionen amb l'activitat de pastors i pastors al llarg del temps. Els més antics tenen entre 10.000 i 8.500 anys d'antiguitat i pertanyen al mesolí-

tic. Corresponen als vestigis de l'aprofitament d'alguns abrics per sobre els 2.300 metres d'altitud per part de grups de caçadors i recol·lectors després del darrer període glacial. Possiblement, freqüentaven les zones altes en època estival per caçar-hi animals com ara cabres i isards, com testimonia la troballa de puntes de fletxa i altres eines de sílex relacionades amb el processament de la carn. L'arqueologia del Parc Nacional aporta altres sorpreses. Una és la gran quantitat de jaciments de final del neolític, de fa entre 5.400 i 4.400 anys. Aquesta dada fa pensar que en aquella època s'intensificà l'aprofitament de les pastures d'altitud, fet que coincideix amb les dades de l'evolució de la vegetació, on s'observa un increment de la petjada humana en l'obertura del bosc mitjançant cremes controlades. A l'edat del bronze, la història tornà a canviar: variaren els indrets d'assentament humà, van aparèixer restes de possibles cases –com ara les localitzades al Portarró aquest estiu– i sovintejaven els amagatalls de recipients de ceràmica amb una intenció encara desconeguda.

Dins d'aquesta història que a poc a poc surt de l'anonimat, crida també l'atenció la gran quantitat d'assentaments d'època medieval. Alguns d'aquests són de grans dimensions, com per exemple el Despoblat de Casanoves o Casesnoves. Amb més de dotze petites cases, nombrosos tancats i possiblement una petita església, aquest assentament que tenia un camí empedrat en alguns trams que hi arribava des de Taüll ens remarca que les esglésies de la Vall de Boí possiblement van existir gràcies a la riquesa que en aquella època va aportar l'explotació de la muntanya. Per alguna raó desconeguda, es va abandonar a mitjan segle XIII 🏰

A dalt, l'Abric de les Obagues de Ratera el primer any de la seva excavació. Aquest jaciment, situat a 2.320 metres, ha proporcionat una seqüència arqueològica de 10.000 anys de durada. A baix, excavació d'una construcció de fa 3.800 anys (edat del bronze) durant l'estiu de l'any 2023, prop del port del Portarró, a 2.280 metres d'altitud.

PATRIMONI ETNOLOGIA

Arnes i abellers

L'APICULTURA TRADICIONAL PIRINENCA REPRESENTA UN TESTIMONI DEL NOSTRE PASSAT MÉS DOLÇ, QUAN LES ARNES I ELS ABELLERS TENIEN UNA GRAN IMPORTÀNCIA A CASA NOSTRA

Jordi Castilló Carretero > TEXT I FOTOGRAFIA

L'aprofitament de la mel per part dels humans es remunta als primers recol·lectors-caçadors. Aquests devien visitar periòdicament els seguers, arnes silvestres en forats naturals de cingleres o troncs d'arbres i en devien extreure les bresques, tal com encara fan algunes cultures arreu del món. Amb el temps es devien adonar que era més pràctic que les colònies d'abelles estiguessin a llocs accessibles, des d'on manipular-les més fàcilment per accedir a la cobejada mel. Per això durant el neolític es fabricarien les primeres arnes i les col·locarien a llocs favorables per les abelles.

Els arners o abellers són construccions fetes per agrupar i protegir les

arnes de les inclemències meteorològiques i facilitar-ne el maneig. Probablement, es van començar a construir a les diferents cultures de la Mediterrània oriental a mesura que es perfeccionava l'apicultura. Fenicis, grecs, romans i àrabs van estendre-la per tota l'Europa occidental, fent de la mel l'únic edulcorant conegut durant segles fins a l'arribada de la canya de sucre amb la conquesta d'Amèrica al segle XV.

L'apicultura tradicional al Pirineu occidental català va començar amb l'ús de tous, arnes fetes amb troncs d'arbres buidats, o de forma de paral·lelepípede fetes amb taules de fusta. Més tard van aparèixer les arnes cilíndriques, fetes

per cada apicultor amb el material vegetal més usual a la seva zona. Als fons de vall del Prepirineu s'usava la canya (*Arundo donax*) i al Pirineu i les serres prepirinenques s'utilitzaven bastons per fer l'estructura, i vidalba (*Clematis vidalba*) o vímet (*Salix spp.*) tendre per teixir horitzontalment al seu entorn i generar una mena de cistell molt resistent i durador. Per facilitar la feina, els apicultors tenien una llosa foradada que els feia de plantilla on inserien els pals que feien d'ordit, i així podien teixir la resta d'arna i fer-les totes de la mateixa mida.

Un cop tenien l'arna, l'embovinaven. L'arrebossaven per dins i per fora amb excrements de boví tendre per tal

Arner a Siall, a Isona i
Conca Dellà, l'any 2023.

de segellar les esclètxes i evitar que hi entrés la llum, el fred i la tinya. La feina es completava amb els urpells o fonells, les tapes dels dos extrems que solien fer-se de llosa o fusta. Una d'elles tenia una petita obertura per on entrarien i sortirien les abelles.

La toponímia i el record dels últims padrins que van practicar l'apicultura tradicional ens diu que els abellers estaven distribuïts per les solanes de l'entorn de tots els pobles, ja que cada casa, poc o molt, tenia arnes per fer-se la mel. I algunes cases en tenien tantes que en feien una de les activitats més importants de l'economia familiar. Venien la mel i la cera, que durant molt temps es va pagar més que la mateixa mel, ja que tenia una forta demanda, sobretot per fer ciris per la il·luminació de les esglésies.

Tipologies d'abellers. Al Pirineu hi havia diferents tipus d'arners per adaptar-se a les característiques del lloc, tal com passava arreu de la geografia ibèrica. L'abeller més bàsic era el que no tenia cap estructura específica per protegir-lo. Moltes cases de poble que tenien unes poques arnes no es molestaven a construir un abeller. Deixaven les arnes esteses a terra al cap de casa, i les abelles entraven i sortien de les golfes pels gaials, les petites finestres que il·luminaven aquesta gran estança sota teulada.

Una altra modalitat d'arner ubicat dins de les cases era el seguer. Es tractava d'un armari emprat dins una paret exterior de l'edifici. Per fora tenia una finestra tapiada amb fusta o maons, amb una piquera d'accés per les abelles a la part inferior. I per dins la casa, una porta donava accés a una cavitat on es podia deixar una arna, o bé disposar unes creus de fusta perquè les abelles hi fixessin directament les bresques.

A dalt, tou al replà d'un cingle a Vilanoveta, a la Conca de Dalt. Any 2021. A baix, arna de canya en un arner excavat en un talús de Sant Adrià, a Tremp. Any 2023.

Actualment, és molt difícil trobar vestigis dels antics seguers. A mesura que es reformaven les cases es van anar tapiant les obertures exteriors i eliminant les cavitats de les parets. Només en queda algun exemple a masies abandonades, normalment en un estat de ruïna que els farà desaparèixer ben aviat.

Els abellers més habituals al Pirineu estaven situats al medi natural, prop d'assentaments humans, sigui a pobles, masies, bordes o zones de conreu. Es buscava, alhora, la facilitat d'accés per tenir-ne cura, una ubicació assolellada que donés confort a les abelles i que estiguessin a prop d'algun punt d'aigua i de zones amb abundants plantes mel·líferes.

Els abellers més simples consistien en arnes disposades en balmes, forats o replans naturals al peu de cingleres, protegides contra les inclemències meteorològiques, i alhora en ubicacions molt tèrmiqües que afavorien l'activitat de les abelles. Si no es disposava d'aquests espais a prop, s'excavaven artificialment en talussos.

Les cases de pagès que feien de l'apicultura un negoci podien tenir un centenar d'arnes o més, i l'abeller podia ser una construcció annexa als edi-

ficis, igual que ho eren els corrals o el galliner. El més habitual, però, era fer-se la mel com un aprofitament domèstic, i la majoria d'abellers tenien com a màxim unes desenes d'arnes. Aquestes estaven arreglades en una cabana de pedra seca, disposades horitzontalment en un, dos o tres pisos sobre un parell de bigues cadascun.

Aquests arners estaven totalment oberts per la cara de davant. Quan a primers de novembre es volia melar, es fumaven les arnes cremant excrements secs de vaca en una paella per distreure les abelles i així evitar les seves picades. Calia treure les arnes una a una de l'abeller i posar-les en un cavallet, on se'ls treia una de les tapes i s'extreien dues terceres parts de les bresques. La resta es deixaven com a reserva de mel perquè les abelles passessin l'hivern. En acabar, es tornava a posar la tapa i es segellava de nou amb excrements de boví tendres. Per facilitar la feina dels apicultors, aquests arners evolucionarien i se'n troben que tenen una porta d'entrada en una de les parets laterals. Aquesta donava accés a un passadís situat darrere les files d'arnes, que permetia manipular-les sense haver-les de moure. Altres abellers eren més petits i tenien les arnes disposades verticalment.

L'ocàs de l'apicultura tradicional. Durant el primer quart del segle XX va arribar al Pirineu l'apicultura mobilitista, que encara apliquem avui en dia, amb quadres mòbils de fusta dins de l'arna. Probablement, els apicultors més professionals o inquiets fessin el canvi aviat, però la major part dels arners repartits per tots els pobles del Pirineu es van mantenir actius amb un maneig tradicional almenys fins a mitjan segle XX, quan caigueren en l'oblit fins a pràcticament desaparèixer 🐝.

Tastail calent!

petit
Neu
del **CADÍ**

Ideal en Fondues & Raclettes

RECEPTA "PETIT NEU" AL FORN (per a 4 persones):

1. Treure el Petit Neu del seu envàs i retirar el film. / **2.** Fer un tall circular a sobre de la crosta (aprox del diàmetre de l'etiqueta). / **3.** Posar-lo dintre un recipient i escalfar-lo, al forn: uns 30 minuts a 180°C, o al microones: uns 3 minuts a potència alta. / **4.** Aixecar la crosta que prèviament hem tallat. / **5.** Servir amb cullera damunt de patates petites amb pela i verdures bullides, torrades de pa, etc. i acompanyar amb amanida, bolets saltejats i embotit, entre altres. La crosta és natural i s'aconsella menjar-la.

Suggeriment de presentació. / Els nostres productes s'elaboren exclusivament amb llet procedent de les nostres ramaderies del Pirineu (Alt Urgell-Cerdanya).

www.cadi.es

CADÍ

Des de 1915

